

mini in Evangelio Domini, vel nuntius in annuntiatione Domini. Christi enim ortum et redemptionem annuntiat festive cap. II, 7. Simili modo ultimus Propheta vocatur *Malachias*, id est angelus Domini. Et Joannes Baptista ob angelicam vitam et prædicationem vocatur angelus *Malach. III, 1*: « Ecce ego mitto angelum meum, et præparabit viam ante faciem meam. » Sic Christus, *Isaie IX, 6*, a Septuaginta vocatur *magni consilii angelus*, id est nuntius. Videant hic dignitatem suam Propheta, id est doctores et prædicatores, sciantque se esse legatos et nuntios Dei. Ita S. Paulus *II Corinth. V, 20*. « Pro Christo, inquit, legatione fungimur, tanquam Deo exhortante per nos. Obsecramus pro Christo, reconciliamini Deo. » Ego vobiscum sum. — « Non loquitur, inquit S. Hieronymus, ad Zorobabel et Jesum, cum

quibus et in quibus semper erat Dominus; sed ad populum, qui timuerat a facie Domini, *q. d.* Ego ero vester adjutor, edificata domum vestram quæ in vobis destructa est; me in medio vestri constituto, nemo ædificationem vestram prohibere poterit.

14. ET SUSCITAVIT DOMINUS SPIRITUM ZOROBABEL, *Vers. 14.*
ET SPIRITUM JESU. — « Ut regnum et sacerdotium ædificent templum Dei, ait S. Hieronymus, suscitatur etiam spiritus populi, qui in eis ante dormiebat; non corpus, non anima, sed spiritus, qui magis edificare scit templum Dei. »

Tropologie, « Suscitatur in nobis Spiritus Sanctus, ut ingrediamur domum Domini, et faciamus opera Domini. » Porro suscitavit Deus spiritum, id est mentem animamque populi, exalando illum ut alacriter et strenue intenderet fabricam.

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Tres prophetia cap. II. *Primum Aggæi prophetiam audivimus cap. I; hic audiemus tres alias quæ consecuta sunt. Prima est vers. 1, quæ incitat Judæos ad fabricam templi, promittendo majorem ejus fore gloriam quam fuerit templi Salomonici, eo quod in illo docturus et miracula facturum sit Christus, ejus adventum cunctis gentibus totique orbi desideratum fore prædicat, adeo ut in eo commoveenda sint cælum et terra, mare et arida. Secunda est vers. 11, quæ Judæos in inchoata fabrica tardiores et tedio affectos, quod dicerent sufficere altare ad vicinas, nec opus esse integro templo, redarguit, asserendo Deum nolle altare sine templo: altaris enim locus, domus et decus est templum. Quod si edificare pergant, promittit eis frugum abundantiam. Tertia est vers. 21, quæ Zorobabeli ob præstitam in fabrica diligentiam pollicetur, quod Christus ex ejus stirpe nasctur, cui Deus, eversis aliis regnis, dabit regnum æternum (1).*

1. In die vigesima et quarta mensis, in sexto mense, in anno secundo Darii regis. 2. In septimo mense, vigesima et prima mensis, factum est verbum Domini in manu Aggæi propheta, dicens: 3. Loquere ad Zorobabel filium Salathiel duces Juda, et ad Jesum filium Josedec sacerdotem magnum, et ad reliquos populi, dicens: 4. Quis in vobis est derelictus, qui vidit domum istam in gloria sua prima? et quid vos videtis hanc nunc? numquid non ita est, quasi non sit in oculis vestris? 5. Et nunc confortare, Zorobabel, dicit Dominus, et confortare, Jesu filii Josedec, sacerdos magne, et confortare, omnis populus terræ, dicit

(1) Sermone exprobratorio de quo in cap. I successit tres alii sermones sub prophetia, ut bene notat Cornelius, quos paulo fusius et clarius, in multis Kilber sequendo sic analyticè exponimus.

Sermo II promissorius. Post mandatum prophetandi datum Propheta ad eosdem, notato rursus tempore, 2-3, Aggæus, primo, languorem, ex tenuiore templi conditione ortum, exiit, 4; secundo, promittit potens Dei auxilium, quod populo suo jam ab antiquissimis temporibus præsititerat, 5, 6; tertio, prædicat commutationem rerum et adventum Messie, 7, 8; quarto, declarat ex hoc, non autem ex splendore materiali, majorem templi gloriam futuram, 9, 10.

Sermo III correctorius. In quo Propheta repetit plagas quibus Deus ob ædificationem templi tam diu intermisit Judæos puniverat, esseque luculenter et accuratius, quam superiori capite describit. Mandato prophetandi

ad sacerdotes accepto, Propheta, primo, urget continuationem operis, cum plenaria ad Deum subjectione, ostendendo bonum ex omni parte debere esse perfectum, tum per questionem legales propositas, 12-14; tum per responsa ad morales actiones applicata, 15; secundo, revocando in memoriam peccata priores, ob unam fabricam intermissionem filatas, 16-18; tertio, promittendo benedictionem temporalem, ob vigentem populi in fabrica continuata obedientiam, 19, 20.

Sermo IV consolatorius, ubi repetit Propheta vaticinium de gloria secundi templi, domum Davidis celebrans. Eodem igitur die mense et anno, 21, Propheta, primo, repetit instantem rerum mutationem, 22; secundo, prænuuntiat monarchiarum excidium, et gentium inimicarum destructionem, 23; tertio, promittit singulorum distinctionem, tutelam et præcellentiam Zorobabeli inchoative, posteris continuative, Christo finitive, 24.

Dominus exercituum: et facite (quoniam ego vobiscum sum, dicit Dominus exercituum) 6. verbum quod pepigi vobiscum cum egredere mini de terra Egypti: et spiritus meus erit in medio vestrum, nolite timere. 7. Quia hæc dicit Dominus exercituum: Adhuc unum modicum est, et ego commovebo cælum, et terram, et mare, et aridam. 8. Et movebo omnes gentes: et veniet Desideratus cunctis Gentibus: et implebo domum istam gloria, dicit Dominus exercituum. 9. Meum est argentum, et meum est aurum, dicit Dominus exercituum. 10. Magna erit gloria domus istius novissimæ plus quam primæ, dicit Dominus exercituum: et in loco isto dabo pacem, dicit Dominus exercituum. 11. In vigesima et quarta noni mensis, in anno secundo Darii regis, factum est verbum Domini ad Aggæum prophetam, dicens: 12. Hæc dicit Dominus exercituum: Interroga sacerdotes legem, dicens: 13. Si tulerit homo carnem sanctificatam in ora vestimenti sui, et tetigerit de summitate ejus panem, aut pulmentum, aut vinum, aut oleum, aut omnem cibum: numquid sanctificabitur? Respondentes autem sacerdotes dixerunt: Non. 14. Et dixit Aggæus: Si tetigerit pollutus in anima ex omnibus his, numquid contaminabitur? et responderunt sacerdotes, et dixerunt: Contaminabitur. 15. Et respondit Aggæus, et dixit: Sic populus iste, et sic gens ista ante faciem meam, dicit Dominus, et sic omne opus manuum eorum: et omnia quæ obtulerunt tibi, contaminata erunt. 16. Et nunc ponite corda vestra a die hac et supra, antequam poneretur lapis super lapidem in templo Domini. 17. Cum accederetis ad acervum viginti modiorum, et fierent decem: et intraretis ad torcular, ut exprimeretis quinquaginta lagenas, et fiebant viginti. 18. Percussit vos vento urente, et aurugine, et grandine omnia opera manuum vestrarum: et non fuit in vobis, qui reverteretur ad me, dicit Dominus. 19. Ponite corda vestra ex die ista, et in futurum, a die vigesima et quarta noni mensis: a die, qua fundamenta jacta sunt templi Domini, ponite super cor vestrum. 20. Numquid jam semen in germine est: et adhuc vinea, et ficus, et malogranatum, et lignum olivæ non floruit? ex die ista benedicam. 21. Et factum est verbum Domini secundo ad Aggæum in vigesima et quarta mensis, dicens: 22. Loquere ad Zorobabel duces Juda, dicens: Ego movebo cælum pariter et terram. 23. Et subvertam solium regnorum, et conteram fortitudinem regni Gentium: et subvertam quadrigam, et ascensorem ejus: et descendent equi, et ascensores eorum: vir in gladio fratris sui. 24. In die illa, dicit Dominus exercituum, assumam te, Zorobabel filii Salathiel, serve meus, dicit Dominus: et ponam te quasi signaculum, quia te elegi, dicit Dominus exercituum.

Vers. 1. 1. IN DIE VIGESIMA ET QUARTA MENSIS, IN SEXTO MENSE, IN ANNO SECUNDO DARIÏ. — Hæc verba pertinent ad finem capitis precedentis, indeque pendunt. Significant enim a Judæis inchoatum fuisse opus, et fabricam templi die 24 mensis sexti; scilicet tunc crepisse eos materiam preparare, ligna cadere et aptare. Nam fabrica ipsa inchoata est die 24 mensis noni, ut dicitur vers. 11. Caput ergo secundum proprie inchoatur a vers. 2; alioqui enim versus secundus pugnet cum primo, ut patet intuenti. Ita S. Hieronymus, Theodoretus, Rupertus, Remigius, Haymo, Lyranus, Valabius et alii passim. Similem diastolem irrepisse Jerem. cap. XXVIII, 1, censet S. Hieronymus et alii. Vide Cap. XXXIII in Proemio (1).

(1) Non dubitare licet, inquit Scheibel, hanc versum ad caput præteritum pertinere; nam talis duorum temporum notatio (coll. II, 1), et quidem diversorum, non potest conjungi. Recte igitur in editionibus Van der Hooght, Michaelis, Kennicotti, Jahni, capiti primo an-

cepit ergo Aggæus cap. I, hortari Judæos ad opus die prima mensis sexti, perexiitque quotidie eos urgere ad illud per 23 dies, tandemque perpulsi eos, ut die 24 opus inchoarent. Eum imitentur concionatores, ut constanter pergant in arguendis vitis, nec cessent, donec animos audientium permoveant ad illa exstirpandum. Sicut enim « gutta cavat lapidem non vi, sed sæpe cadendo; » ita dura et lapidea hominum corda non vi, sed crebra monitione et inculca-

nectitur, falso contra capiti secundo annumerant Cod. IV Kennicotti et editiones Bombergi, Antwerpensis, Sacchandrea, Hutteri, Montani, W. Itou. Consenti itidem nobiscum Rosenmullerus, qui rec. monet, vers. 18, Prophetam loqui de tempore spatio inde a templo fundato usque ad ejus ædificationem denovo inchoatam, versum autem primo capitis secundi di de tempore ipso ædificationis rursus continuatæ. Cf. Eichornii vestigia theotiscam in *Die Hebr. Propheten*, vol. III, pag. 318. (Scheibel.)

tionem ejusdem rei molienda sunt: ita S. Chrysostomus in homiliis ad populum, crebro invenitur in jurandi consuetudinem, ac hæc de re murmurantibus respondet se non destitutum, donec ipsi eam correxerint; omnia enim vincit constantia et perseverantia. Quocirca S. Paulus præcipit Timotheo, *epist. II, cap. iv, 2*: « Prædica, inquit, verbum, insta opportune, importune: argue, obsecra, increpa in omni patientia et doctrina. »

Vers. 2. 2. IN SEPTIMO MENSE, VIGESIMA ET PRIMA MENSIS, FACTUM EST VERBUM. — Ergo hæc prophætia, quæ ordine est secunda, mense pene integro fuit posterior inchoatione fabricæ; hæc enim inchoata est die 24 mensis sexti, ut dictum est *vors. 1*.

Vers. 4. 4. QUIS IN VOBIS EST DEBELICTUS, QUI VIDIT BONUM ISTAM IN GLORIA SUA PRIMA? — qui scilicet viderit prius templum Salomonis angustum, antequam illud cum urbe everteretur a Chaldeis.

ET QUID VOS VIDETIS HANG NUNC? — *q. d.* Qualem, quam vilem et exilem videtis fore secundam hanc domum Dei quam edificatis, si comparetur cum templo Salomonis? jam pridem enim ejus fundamenta erant jacta sub Cyro, a quorum exiguitate et vilitate colligere licebat, exiguum et vilem fore fabricam. Templum autem Salomonis angustissimum alitri viderant, alii tale fuisse a patribus audierant. Nam Judæi Babylone redeantes, utpote paucos et pauperes, templum edificabant ex lapide vulgari et impolito, cum Salomon illud construxisset ex lapidibus politissimis, iisque validis et prestolis, *III Reg. 6. Secundo*, templum hoc jussu Cyri altitudinem, æque ac latitudinem, habiturum erat sexaginta duntaxat cubitorum, *I Esdræ vi*; Salomonis vero duplo erat altius et latus: erat enim 120 cubitos altum, æque ac latum. Quocirca templum hoc secundum, intra prioris septa edificatum est, illius ruinis extra in circuitu relictis; quibus demolitis usque ad fundamenta, isdem inaedificavit eum templum Herodes, si credimus Josepho lib. *XV Antiquit.* *xiv*. Quocirca cum primo hoc templum fundaretur anno 1 Cyri, « principes patrum et seniorum qui viderant templum prius, flebant voce magna, » ait *Esdras lib. I, cap. iii, 12*. Unde liquet multos vidisse utrumque templum; nam ab ejus exordio, quod contigit anno 11 Sæcæ, usque ad primum annum Cyri, fluxerunt anni 39; inde usque ad annum 2 Darii, fluxerunt anni 11, qui prioribus additi faciunt 70. Qui ergo 80 erant annorum, poterant prius templum vidisse, ejusque magnificentiam optime meminisse. Sane Esdræ vidisse certum est: nam parens ejus Saraias pontifex occisus est in exilio urbis et templi; quare necesse est ut Esdras ante illud ad eo genitus sit. Esdras autem prorogavit vitam post Darium usque ad Artaxerxem, cujus fuit pincerna, uti ipse narrat lib. *I, cap. vii*. Sic et Daniel annis 8 ante exilium urbis et templi, puta anno 3 Joakim abductus est in Babylonem,

ut ipse ait *cap. 1, 1*. Daniel autem vixit usque ad finem regni Cyri, ut patet ex ejus *cap. x, 1*; imo, si Hebræis credimus, vixit usque ad Artaxerxem Longimanum. Idem patet de Mardocheo patre Esther, *Nehem. cap. vii, 7*.

QUASI NON SIT. — Septuaginta: *Et quomodo videtis ipsam nunc, sicut non existentem?* Chaldaeus: *Nonne quasi res relicta, sic et ipsa est in oculis vestris?* Si nimirum compareretur cum magnificentia templi Salomonis, quam vel vidistis, vel ab iis qui viderunt, audistis.

3. FACITE, — scilicet opus in domo mea, inquit *Vers. 5.* S. Hieronymus et alii mox citandi. Verum Hebræa et Romana « facite referunt ad verbum, quod paulo post sequitur, *q. d.* Facite verbum quod pepigi, etc. Unde intermedia, scilicet « quantum ego vobiscum sum, dicit Dominus exercituum, » interceptum et includunt parenthesi.

6. VERBUM QUOD PEPIGI. — Est hic duplex distinctio, et consequenter duplex sensus. *Prior verbum* accipit in nominativo, illudque refert ad sequentia, *q. d.* Facite opus in templo quod jubeo, quia, *verbum*, id est pactum et fœdus quod vobiscum pepigi per Moysen in Sina, quoque promisi me fore vestrum Deum et protectorem, vos tamen contra Samaritanos volentes impedire templi fabricam, et contra alios quoslibet hostes: ita quæ scilicet ego idipsum quod olim in hoc fœdere promisi, nunc opere præstabo et reipsa exsequar. Ita Septuaginta, Chaldaeus, S. Hieronymus, Theodoretus, Haymo, Lyranus et Pagninus. Sic mystice *Verbum* est Filius Dei, Judæis promissus quasi Messias, ut hic significetur sancta Trinitas, nimirum Pater dicit: « Ego vobiscum sum. » Filius est Verbum, Spiritus Sanctus est spiritus qui cum eis erit, scilicet per effectum gratiæ, opis et protectionis, quam eis præstabit. Ita S. Hieronymus, Albertus, Nyssenus, Haymo et alii mox citandi. Favet Chaldaeus dum vertit: *Verbum meum erit vobis auxilio*. Unde et mox Propheta pergit prophetae de Christo dicens: « Adhuc unum modicum, etc., et veniet Desideratus cunctis Gentibus. » *Posterior distinctio* planior est, ut *verbum* sit accusativi casus (hunc enim notat articulus *וְנָתַתִּי* et, qui ordinario accusativo, raro nominativo servit) et referatur ad *facite*, *q. d.* Facite verbum, id est legem, quam in pacto vobiscum inito, quasi conditionem fœderis a vobis præstandam exegi; ego vicissim præstabo quod meum est, nimirum opem quam vobis promisi, faciendam ut spiritus meus providus, vigil, acer, potens et efficax sit in medio vestri, vosque tueatur, corroboret, adjuvet et propugnet. Ita Hebræi et Arias. Hunc sensum exigit parenthesis Romanis Bibliis interjecta, et hebræus articulus et, uti paulo ante dixi.

ET SPIRITUS MEUS ERIT IN MEDIO VESTRUM. — « Spiritus, » tum increatus, isque duplex. *Prior*, in Deo essentialis, qui est ipsa mens et potentia divina, cujus dotes describit Sapiens *cap. vii, 17, 18, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100*.

« Est enim in illa (sapientia divina) spiritus intelligentis sanctus, unicus, multiplex, subtilis, discretus, mobilis, incoquinatus, certus, suavis, amans bonum, acutus, quem nihil vetat, beneficiens, humans, benignus, stabilis, certus, securus, omnem habens virtutem, omnia prospiciens, et qui capiat omnes spiritus. » *Posterior notionalis*, puta Spiritus Sanctus, de quo hunc locum accipiunt S. Hieronymus, Theodoretus, Remigius, Haymo, Arias hic, et S. Athanasius *epist. ad Serapionem, Cyrillus catech. 19*, ac Nyssenus lib. *Testimon. contra Judæos de Sanctissima Trinitate*, ubi sic legit: *Confirmare, Zorobabel, quia ego vobiscum sum, et verbum meum bonum, et spiritus meus in medio vestrum*; ex eoque probat in una Deitatis essentia esse trinitatem personarum. « Quid enim, inquit, opus erat trium mentionem facere, si non unumquodque proprium est in propria subsistentia persone? » Spiritui Sancto enim appropriatur amor, cura, protectio, favor, auxilium, quæ hic Deus se spiritui suo præstiturum Judæis promittit; ut sit in medio eorum, sicut spiritus noster medius est in corpore, et Spiritus Sanctus est in medio Ecclesiæ. *Secundo*, Spiritus hic increatus ex se diffundit spiritum creatum sibi similem. Unde Albertus per spiritum hunc accipit spiritum sapientiæ, virtutis et fortitudinis, quem Deus aspiravit Moysi, et per eum septuaginta senioribus ad judicandum, dirigendum et regendum populum Israel, *Num. xi, 28*. Accedunt Hebræi, qui per spiritum accipiunt prophetiam. Unde Chaldaeus vertit: *Propheta mei docebit vos, ne timeatis*, *q. d.* Dabo vobis Aggeum, Zachariam et Malachiam prophetas, qui vos in opere dirigant, animent, corroborent, Deumque in dubiis omnibus consulant. Malachias enim fuit ultimus Prophetarum, nec post eum Judæi alium usque ad Christum habuerunt, inquit S. Hieronymus, et id ipsum fatentur Hebræi. Possimus tamen generalius et plenius hunc spiritum accipere, *q. d.* Ego spiritu meo vobis adero, vobisque aspirabo spiritum providentiæ, fortitudinis, alacritatis, æque ac artis architectonicæ, ut eo vegetati opus hæc fabricæ templi alacriter, fortiter, provide, æque ac sapienter et affabre suscipiatis et peragatis. Itaque spiritus hic inter alia significat artem architectonicam; hæc enim maxime necessaria erat in fabrica templi. Significat ergo quod, sicut olim illam spiritu suo aspiravit Beseleel in fabrica tabernaculi, *Exod. cap. xxxi, 2*; ita nunc eandem Judæis aspirabit in fabrica templi, dabitque insignes architectos, fabros et opifices. Discant hic architecti et opifices, artes eliam mechanicas esse dona Dei. Unde sæpe in iis excellunt, qui ppi sunt, Deumque ad id invocant.

Vers. 7. 7. ADHUC UNUM MODICUM EST, ET EGO COMMOVERO. — Est hebraismus, *q. d.* Post modicum tempus commovebo oclum, etc. Certum est Prophetam loqui de Christo, ejusque primo in carnem et

mundum adventu. De eo enim explicat Apostolus *Hebr. xii, 26*, et passim Patres, S. Hieronymus, Remigius, Rupertus, Haymo, Albertus, Hugo, Lyranus, Arias, Clarius, Vatablus hic, et S. Augustinus *XVIII De Civit. xxxv*, S. Ambrosius lib. *III, epist. 12*, Cyrillus lib. *V in Genes.* quin et Hebræi apud Galatinum lib. *IV, cap. ix* et x. Consolatur enim Propheta Hebræos pusillanimes et mæstos, quod viderent fabricam templi secundi tam fore exiguum, vilem, et quasi nullius momenti, si compareretur cum fabrica Salomonis. Consolatur, inquam, hoc argumento, quod Deus magis glorificaturus sit templum secundum quam primum, eo quod in secundo daturus sit Christum doctorem et salvatorem, ideoque in ejus adventu commoturus sit oclum et terram, omniaque elementa, in quibus mira, magnifica et gloriosa sit patraturus ad gloriam Christi, et consequenter templi.

Nota: Ab hæc prophætia, facta anno 2 Darii *Modicum* Hystaspis, usque ad ortum Christi fluxerunt anni 317, ut dixi in Proœmio. Hi tamen vocantur hic « tempus modicum, » tum quia Prophetis elevatis ad Deum Deique æternitatem, omnia tempora, æque ac terrena et secularia, videntur, et revera sunt modicum quid, imo punctum, *S. Joannes epist. I, cap. ii, 18*, tempus legis novæ vocat « horam novissimam: Filioi, ait, novissima hora est. » Tum quia modicum erat respectu temporis elapsi ab orbe condito, et a lapsu Adæ, a quo mox Deus promisit Salvatore Christum, *Gen. iii, 15*. Cum enim hæc dixit Aggeus, elapsi erant a genesi mundi anni 3434. Ita Lyranus et Vatablus. Addit Arias esse modicum respectu legis christianæ, quæ jam duravit 1624 annos, et plures durabit.

Pro *unum modicum*, Septuaginta, et eos secutus S. Paulus *Hebr. xii, 26*, vertunt ἀνά, id est *semel*; quia hebræum אַחַת *achath*, id est unum, sumitur pro *semel*; intelligitur enim עַם נַסֵּם *psam*, id est vice, *q. d.* Una vice, id est *semel*. Vox *semel* significat unicam tantum legem Christi et Evangelii successuram legi Moisaicæ et Prophetis, post quam nulla alia sit expectanda, in qua sit venturum sit Christi iudicium, resurrectione, vita et gloria æterna his qui eam observaverunt (1).

(1) Illustrat de Christi adventu prophetiam nobis hæc verba profertur, inquit Christophorus Castrus, quod probatur, tum ex fine quem sibi proponere Deus, scilicet consolari tristiam ac afflictum populum ob domum quæ edificabatur, angustiam; tum ex eo quod D. Paulus hunc sensum confirmat, *Hebr. xii, 26*. Quod autem Paulus Septuaginta secutus dixerit: *Adhuc unum modicum est*; non est mirandum, cum vox hebræa אַחַת *achath* utrumque significet, ut *Exod. xxx, 10; Job xxxiii, 14*, quo etiam modo vertit hic Tigurina dicens: *Adhuc semel*, idque brevi.

Quod ad tempora Messie adventus hic respicit Prophetam, sic exponit vir minime suspectus, Schellæ:

COMMOVERE CŒLUM ET TERRAM, — ut omnes homines et angelos per multa magna prodigia excitent ad attentionem operis magni, quod patratum sum, scilicet ad Christi incarnationem, legislationem et redemptionem; sicut Judæos olim per similia excitavi in Sina, ad excipiendam legem veterem per Moysen, ut hisdem tam Mosi quam legi auctoritatem conciliarem et pondus adderem. Ita S. Chrysostomus hom. 4 in *epist. ad Roman.* Nota, licet S. Augustinus lib. XVIII *De Civit. cap. XLVIII*, et Rupertus hic, hanc commotionem cœli et terre accipiant de signis et portentis prævis dii judicii, et judicii Christo, de quo resurrectione et glorificatione beatorum, de qua resurrectione et glorificatione beatorum, de quibus *Math. cap. XXIV*; tamen ad litteram accipiendam esse illum, que facta est in primo adventu Christi in carnem, puta paulo ante ejus incarnationem, ut censent Hugo, Lyranus et Clarinus; vel eo incarnato, docente, patiente, resurgente et mittente Spiritum Sanctum in Apostolos. Ita S. Hieronymus, Remigius, Ilaymo, Albertus, Arias hic, Ambrosius lib. III, *epist. 42*, et Augustinus lib. XVIII *De Civit. cap. XXXV*. Hæc enim commotio facta est ad hoc, ut significaret legem veterem in novam, Moysen in Christum, Prophetas in Evangelium, judaismum et gentilismum in christianismum esse commutanda, uti docet S. Chrysostomus hom. 14 in *Math. (1)*.

Sæpissime Prophetæ de brevi temporis spatio usque ad adventum Messie loquuntur, v. g. *Jesaj. xi*, et seqq.; *Jod. II*, iv; *Jerem. xxx. 8, 9*; *Malach. III*, 1, ubi hæc verba עֲלֵנוּ cum illo *ibidem*, *Math. XXIV. 29*, congruit. Hoc autem עֲלֵנוּ Prophetarum hebraicorum non nostro more, sed prophætico dictum fuisse, ex *Dan. vii*; *Ezech. IV. 2*; *Psal. xc. 4*, patet. Mutationem autem cœlorum terraque temporibus Messie iustare, jam *Jesajæ* sententia fuit *cap. LXX. 17*; *LXVI. 22*; uocerrant, qui Prophetam ad historiam promulgationis legis, *Exod. XIX. 16* et seqq., et de behorre exemplum *Jud. v. 4* respexisse putant. Vaticinium autem de Messia his et sequentibus pronuntiatum esse ex locis *Jesaj. LX. 1, 6*; *LXX. 17*; *LXVI. 22*, aliisque satis apparet, imprimis si versum sequentem cum illis oraculis conferas.

(1) Per commotionem cœli et terre hic innui videntur regnorum subversiones, que inter hanc prophetiam Aggæi et adventum Messie evenerunt, ait Dan. Tobenz (*Opp. cræn. Tom. VIII*, in nota ad locum ad *Hebr. XII. 26*), videlicet Imperii Persici destructio per Grecos, regni Grecorum per Romanos, republicæ Romanæ per Augustum. Ast scopus Pauli manifestè exigit, per hanc commotionem cœli et terre intelligi naturæ totius immutationem; hoc est miracula, in promulgatione religionis christianæ facta, idololatriæ aversionem, eorumque constantiam, ceterasque innovationes per religionem christianam in mundo indictas. Facit enim oppositionem dicens: In promulgatione veteris legis tantum terram, hoc est novam non terram tantum; in promulgatione vero tantum, hoc est, majorem regum conversionem indicandam esse, ac tunc fuerit. Unum igitur de tribus dicendum: vel quod iste solus sit verus horum verborum sensus, adeoque per hanc commotionem non intelligantur regnorum subversiones Messie adventum præcedentes;

QUERES PRIMO: Quenam, veniente Christo facta est commotio in cœlo? Respondeo: Prima fuit, quod eo ipso die, imo hora et momento, quo Christus natus est, angeli apparuerunt pastores, ejusque ortum annuntiavit eum jubilo canentes: «Gloria in altissimis Deo, et in terra pax hominibus.» *Luc. II. 14*.

Secunda, quod stella insoliti splendoris magis apparuerit, eosque ex Oriente vocavit et deduxerit ad Christum, *Math. II. 1*.

Tertia, quod paulo ante Christi ortum sub initium imperii Augusti, «hora circiter tertia, repente liquido ac puro cœlo, circulus ad speciem cœlestis arcus orbem solis ambiit, quasi unum eum ac potentissimum in hoc mundo, solumque clarissimum in orbe monstraret (Augustum Cæsarem) cujus tempore venturus esset, qui ipsum solem solum mundumque totum et fecisset, et regeret,» inquit ex Suetonio Orosius lib. VI *Histor. cap. XVII*. Quid enim circulus hic vestiens solem, nisi humanitatem, que divinitatem Christi quasi parellus velavit et vestivit, significavit?

Quarta, quod globus aurei coloris Romanis visus sit in cœlo ad terram descendere, ibique major effectus, rursus in cœlum ascendere, ac solem obtegere. Ita Orosius *ibidem*.

Quinta, quod uno anno ante Augusti imperium, sub quo natus est Christus, visi sint tres soles in unum coire, inquit Eusebius in *Chronica*. Sequenti anno, inquit Dio, et ex eo Baronius, visus est sol intra tres circulos effulgere, quorum unum coronam spicarium ignita circumdabat; quod tamen Dio censuit fuisse prognosticon triumviratus Augusti, Antonii et Lepidi, cum verius significatus fuerit verus sol Christus Dominus, qua Deus in tribus circulis, id est personis divinis, per *επι-τροπικον*, id est circumcessionem existens; et qua homo factus, tribus substantiis, puta deitate, anima et carne, constans.

Sexta, vivente Christo Spiritus Sanctus in eum dum baptizaretur, specie columbe et cœlo descendit. Vox Patris audita est: «Hic est Filius meus dilectus,» *Math. III. 17*. Eadem audita est in transfiguratione, ubi Christus cœlesti gloria coruscus resplendit, ac Moses et Elias et cœlo lapsi affuerunt, *Math. XVII. 5*.

Septima, angeli tum in passione, tum in resurrectione, tum alias sæpe ei ministrarunt, *Joan. cap. I. 31*.

Octava, in passione ejus sol in plenilunio, cum maxime distat a luna, que ejus eclipsim causare solet, eclipsi universali plane obscuratus, mortem sui Creatoris pullatus luxit, adeo ut Dionysius Areopagita exclamarit: «Aut Deus na-

vel quod utrumque iis verbis designetur, et regnorum subversiones, Messiam antecedentes, et rerum vicissitudines adventum ejus comitantes et subsequentes; vel quod textum Aggæi Paulus scopo suo accommodavit (quod utrumque vera catholice exegesis principia admittere videntur)

tura patitur, aut mundi machina dissolvitur;» ut ipse refert scribens ad Apolloniam.

Nota. Nota, quod quadragesimo post resurrectionem die visibiliter coram discipulis gloriosus in cœlum ascenderit, *Act. I*.

Decima. Decima, quod inde quinquagesimo die miserit Spiritum Sanctum specie linguarum ignearum, cum ingenti fragore, in Apostolos, *Act. II*.

Undecima, quod Augusto Cæsari et cœlo Virgo Deipara, infantem ulnis gestans, apparuerit in Capitolio, cum jam ante ipse oraculo Apollinis edoctus natus esse puerum Hebræum, qui idolorum oraculis silentium indixisset, eidem in Capitolio aram erexisset, hoc titulo: *Ara primogeniti Dei*. Quocirca Constantinus Magnus ibidem templum erexit in memoriam Dei genitricis Mariæ, quod etiamnum existat, et vulgo *Ara cœli* nuncupatur, ubi et locus visionis Augusti ostenditur. Ita ex Suida, Nicephoro et aliis Baronius in *Apparatu Anual.* Addunt multi id per Sibyllam Augusto ostensum fuisse, sed per Sibyllam intelligunt prophetissam aliquam illius ævi. Nam inter Sibyllas proprie dictas ultima fuit Cumana, que diu ante Augustum vixit sub Tarquinio Superbo.

QUERES SECUNDO: Quenam commotio facta est in terra? Respondeo: Prima est, quam hise verbis describit Orosius lib. VI, cap. XX, et lib. VII, cap. II: «Annus natalivus Christi quantis, quam novis, et quam inusitatis bonis abundaverit, satis etiam me non profereute compertum haberi arbitror. Toto terrarum orbe una pax omnium, non cessatione, sed abolitione bellorum; clausæ Jani gemini porte, extirpatis bellorum radicibus, non repressis. Censui ille primus et maximus fuit, cum in unum Cæsaris nomen universa magnarum gentium creatura juravit, simulque per communionem census unius societatis affecta est;» videlicet ut Augustus sua monarchia sterneret viam vero monarchiæ Christo, ejusque Evangelio in totum orbem per suum caput, puta per Romam, propagando, uti advertit S. Leo hom. 1 *De S. Petro*: «Disposito namque divinitus operi, inquit, maxime congruebat ut multa regna uno confederarentur imperio, et cito pervios haberet populos predicatio generalis, quos unius teneret regimen civilitalis.» Porro quod de Jano, tempore Christi tertio clauso, asserit Orosius, subdubital Baronius, eo quod veteres non nisi his Jani clausi meminissent. Verum verisimile est Orosium, veterem et gravem historicum, a S. Augustino laudatum, id a veterioribus accepisse, nec id ex se confinxisse, uti recte advertit noster Barradius tomo I, lib. VIII, cap. XII.

Secunda. Secunda, quod Sibyllarum oraculis edicentibus, sub illud tempus ex Oriente venturum regem, qui orbi dominaretur, Romani, aliæque gentes, ejus partim metu, partim expectatione commotæ fuerint. Audi Tacitum lib. XXI: «Pluribus persuasio inerat, antiquis sacerdotum litte-

ris contineri, eo ipso tempore fore ut valesceret Oriens, profectique Judæa rerum potirentur; que ambages Vespasianum ac Titum prædicarent.» Ita ipse, utpote gentilis, oraculum de Christo ad Vespasianum detorsit. Idem habet Suetonius in *Vespasiano*, cap. IV, qui et addit Judæos hæc causa, spe scilicet regis sui Messie: mox afflutos, rebelles Romanis, ideoque a Tito esse exissos.

Tertia, quod ante Christum oraculum Delphi cum aliæque siluerunt, teste Cicerone lib. II *De Divinat.*, Arnobio lib. III *Contra Gentes*, et aliis. Unde et ex Paxo insula vox hæc audita: «Magnus Pan mortuus est,» teste Eusebio lib. V *De Prepar. cap. IX*.

Quarta, quod anno tertio triumviratus Augusti, puta 40 annis ante nativitatem Christi, Roma trans Tiberim et taberna meritoria, per totum diem fons olei largissimus et terra profudit. «Quo signo, ait Orosius lib. VI, cap. XX, quid evidenti, quam in diebus Cæsaris Augusti futura Christi nativitas declarata est? Christus enim unctus interpretatur. Itaque cum eo tempore, quo Cæsari perpetua tribunicia potestas decreta est, Romæ fons olei per totum diem defluxit;» significavit, «per omne tempus Romani imperii Christum, id est unctum, et ex eo christianos, id est unctos, de meritoria taberna, id est de hospitali largaque Ecclesia, affluenter atque incessabiliter processuros.» Hic ergo fluxus olei et terra portendit Christum in terra nasciturum, et viscera misericordie in nos effusurum. Unde et de eo dicitur *Cantic. cap. I. 2*: «Oleum effusum nomen tuum.» Meruit locus ille, inquit Baronius, nobilissima memoria illustrari, ecclesia mirum amplissima, Dei Genitricis Ulo, a Callisto Pontifice prima omnium, quarum existet memoria, olim erecta; ubi in ipsissimo loco et quo oleum profudit, in prisci miraculi testimonium, ista epigraphæ inscripta legitur: «In hac prima Dei matris æde, taberna olim meritoria, olei fons et solo erompens, Christi ortum portendit.»

Quinta, quod «in Capitolio, inquit Dio lib. XXXVII, multe statue de cœlo tacte, liquefacteque fluxerunt, dejectæque erant tum alia simulacra, tum Jovis columba insistent; præterea imago lupæ, cum Remo et Romulo consecrata, ceciderat: litteræ etiam in columnis, in quibus leges scribebantur, obliteratæ atque confusæ erant.» Unde Suetonius in *Augusto*, cap. XXV, ait: «Prodigium Romæ factum, quo denuntiabatur regem populo Romano naturam parturire. Unde senatum exterritum censuisse, ne quis illo anno genitus educeretur.»

Sexta, quod Augustus noluerit amplius Dominus nominari, inquit Suetonius in *Augusto*, cap. LIII, quasi interno Dei instinctu prescendens advenire Christum, verum cœli terraque Dominum.

Septima, quod Christo puero fugiente infantidum Horodis, mox ut Ægyptum intravit, Ægypti

Et venient quæ sunt desiderium omnium gentium. Minus recte vertunt R. David et Clarius : Et venient cum desiderio omnes gentes, scilicet ut se, suaque omnia pretiosa et desiderabilia, quasi munus offerant Christo. Nam hoc ipsi supplent, cum idipsum requirendum sit in Propheta : qui cum hic non aliud Christi epithetum assignet quam desiderium, sequitur desiderium gentium non aliud esse quam Christum. Et ita exponunt Chaldaeus, Tigurina, R. Akiba apud Galatinum lib. IV, cap. IX. Unde hinc validum sumas argumentum contra Judæos, quo probes jam venisse Messiam, nimirum : Aggæus consolatur Zorobabel et Judæos in fabrica templi sui exilis et vilis, hortaturque ut in ea pergant, eo quod ad illud venturus sit Messias. Illud autem templum jam transiit, et destructum est a Tito et Romanis. Ergo pariter jam venit et transit Christus. Quod enim Arias per desiderium, vel desideratum, accipit Spiritum Sanctum, quem omnes gentes expectabant, ut curaret ipsorum infirmitatem, non Christum, absolum est, et contra omnes interpretes. Messias enim Judæis, ut fuit promissus, ita et desideratus, non Spiritus Sanctus; quem e Judæis pauci, ex Gentibus fere nulli cognoverunt. Unde Spiritus Sanctus non Judæis, sed Christianis a Christo est promissus et datus in Pentecoste. Communis ergo Hebræorum, Latinorum et Græcorum sententia est, per desiderium intelligi Christum. Ita S. Hieronymus, Remigius, Haymo, Albertus, Hugo, Lyranus et alii.

Christus est desiderium gentium. Primo.

Ubi nota Christum vocari desiderium, vel desideria omnium gentium, quia summe est desiderabilis. Licet enim gentes infideles eum non desiderarent, imo eum non cognoscerent; tamen ipse in se summe erat, estque desiderabilis, ut sit metalepsis, q. d. Christus fuit desideratus cunctis gentibus, hoc est, omnes gentes summe egebant Christi adventu, ut e suis miseris liberarentur, ideoque non rationali, sed naturali appetitu eum desiderabant, sicut terra arida hians desiderat pluviam (egere enim, est tacite desiderare id quod egestatem levet; unde nonnulli desiderare hic explicant per egere. Ita Martinus de Roa lib. I Singul. cap. xii, in fine). Quocirca gentes mox ut de ejus vita, doctrina, sanctitate et miraculis per S. Paulum et Apostolos inaudiverunt, mox ut Apostolorum predicatione commote et compunctæ sunt, eum desiderare cœperunt; et quo magis cognoverunt, eo magis desiderarunt et adamarunt, adeo ut non tantum opes, sed et sanguinem vitamque libentes pro eo profunderent, ut patet ex tot centenis millibus martyrum, qui primis trecentis post Christum annis toto orbe existerunt. Hinc Christus a Jacob patriarcha, Genes. xlix, 40, vocatur « expectatio gentium; » præsertim ubi illa per Apostolos cognoverunt se, Judæis incredulis exclusis, in familiam et benedictionem Abrabæ per Christum surrogandas esse. Hic ergo est expressa prophetia de voca-

tionem gentium. Porro hebræum חֲמוּדָא chemdat concupiscentiam et desiderium non quale quale, sed ingens, ardens et æstuans significat. Unde Daniel cap. ix, 23, vocatur חֲמוּדָא שִׁי חַמּוּדוֹת, id est vir desideriorum, quia inflammatis desideriis æstuabat, orans ardentissime Deum pro liberatione populi. Sic gentes credentes Apostolis fide, spe, et charitate inflammata, æstuarunt in Christum, et alios ad eundem admandum eodem æstu incitarunt, dicentes : « Venite et ascendamus ad montem Domini et ad domum Dei Jacob, et docebit nos vias suas, et ambulabimus in semitis ejus : quia de Sion exibit lex, et verbum Domini de Jerusalem. » Isaïæ cap. ii, 3. Sic Cicero lib. XIV, epistolæ ad uxorem et filiam : « Valete, ait, mea desideria. »

Secundo, quia Christus omnia gentium desideria plene explevit et satiavit.

Tertio, desiderium hoc accipi potest, non gentium, sed Christi, q. d. Veniet in carnem Christus, quia mire desiderat redimere et salvare omnes gentes, ac præsertim electos ex gentibus, ut vertunt Septuaginta; sicut enim sponsus ardens amat sponsam, ita Christus Ecclesiam, quæ pene tota collecta est e gentibus, ac vicissim sua gratia efficit ut Ecclesia ardenti amore ipsum, ut sponsa sponsum redamat. Hic amor sponsi et sponsæ toto libro Cantecorum multis parabolis describitur. Eundem eructat Ecclesia in Officio Ascensionis Domini :

Jesu, nostra redemptio,
Amor et desiderium,
Deus redemptor omnium,
Homo in fine temporum.
Que te vicit clemeatia,
Ut ferres nostra crimina,
Crudelem mortem potens,
Ut nos a morte tollereres?

Et mox :

Tu esto nostrum gaudium,
Qui es solutus præmium.
Sit nostra in te gloria,
Per cuncta semper sæcula. Amen.

Denique gentes ante Christum, credentes in Deum in lege nature, aut proselytæ et conversæ ad judaismum, æque ac Judæi expectabant ac desiderabant Christum, quasi salvatorem mundi, quasi jubar cœlestis, quasi candorem lucis æternæ, quasi solem justitiæ, qui totum orbem caliginis infidelitatis et ignorantie offusum illuminaret, ac sedentes in tenebris et umbra mortis eriperet, sanaret, justificaret et bearet. Talis fuit Job cum suis amicis, tales Sibyllæ; tales Adam, Enoch, Noe, Sem, Abraham, Isaac, Jacob, Joseph, etc.

Anagogice, Christus in cælo est desiderium omnium beatorum et angelorum, tum quia omnes desiderant ejus divinitate et humanitate frui et

Anag.

beari; tum quia ipse omnium desideria explet, satiat, inebriat. Ita S. Augustinus lib. XVIII De Civit. xxxv, et Rupertus hic. Imo S. Augustinus putat hunc esse sensum litteralem, motus hæc ratione : « Ut enim, inquit, desideratus esset expectantibus, prius oportuit eum dilectum esse credentibus. » Verum ad hoc paulo ante respondi. Desideratus enim idem est quod desiderabilis, optabilis. Aliter respondet Joannes Alba Electorum cap. lxxviii, scilicet, dativos hosce cunctis gentibus, non pendere a voce desideratus, sed a verbo veniet, q. d. Cunctis gentibus adveniet Christus salvator, cujus nomen in Scriptura est Desideratus, scilicet a Prophetis et Patriarchis : verum hebræum חֲמוּדָא chemdat, id est desideratus, cum sit in regimine, necessario respicit regitur נִימִי כֹל גוֹיִם, id est cunctis gentibus, ut sciunt hebræice periti, nisi alio puncto legas in plurali חֲמוּדָא chemdot, id est desiderata, in nominativo absoluto. Tunc enim apte respondet verbo plurali נִימִי בָּנָי בָּנָי, id est venient, nec necessario respicit cunctis gentibus. Sensus tamen hic arctior et frigidior est.

Tropologica, quam Sancti Jesum desiderant.

Tropologice, Christus est omne desiderium animarum sanctorum, quæ nil aliud, nisi ipsi placere, ipsum in dies magis amare, magis colere desiderant. Ita S. Joannes Apoc. xxii, 20 : « Veni, Domine Jesu. » Ita desideravit S. Magdalena, quæ jure poterat dicere illud Cantic. iii, 2 : « Surgam, et circumbo civitatem : per viicos et plateas queram quem diligit anima mea. » Ita Isaïas cap. xxvi, 8 : « Nomen tuum, et memoriale tuum in desiderio anime. Anima mea desideravit te in nocte : sed et spiritu meo in præcordiis meis mane vigilabo ad te. » Ita S. Ignatius prodiens in amphitheatrum objiciendus leonibus, cum turbam spectantium hilari vultu circumspexisset et salutasset : « Veni, inquit, ut bestis objiciat, non ob aliquod maleficium, sed ut Christo meo me uniam, quem insatiabiliter sitio. » Ita S. Bernardus in hymno :

Desidero te milites,
Mi Jesu, quando venies,
Me lætum quando facies,
Me de te quando saties?

Jesu, rex admirabilis,
Et triumphator nobilis,
Dulcedo ineffabilis,
Totus desiderabilis.

Quando cor nostrum visitas,
Tunc læset ei veritas,
Mundi vilescit vanitas,
Et intus fervet charitas.

Jesu, summa benignitas,
Mira cordis jucunditas,
Incomprehensa bonitas,
Tua me stringat charitas.

O Jesu mi dulcissime,
Spes suspirantis anime :
Te querant pia lacrymæ,
Te clamor mentis intime.

Jam quod quæsi video,
Quod concupivi teneo :

xiv.

Amore Jesu languens,
Et corde lotus ardeo,
O beatum incedendum,
Et ardens desiderium !
O dulco refrigerium,
Amare Dei Filium !

Quid enim? famescis et cibum appetis? Jesum desideras. Ipse est panis et refectio angelorum; ipse est manna confines in se omnem saporis suavitatem. Sitis? Jesum concupisce. Ipse est puteus aquarum viventium, ita satians, ut amplius non sitias; ipse vinum mentem inebrians, ipse nectar et ambrosia. Ager es? Jesum adi. Ipse est Salvator, ipse medicus, imo ipsa salus. Moreris? Jesum suspira. Ipse est vita et resurrectio. Perplexus es? Jesum consule. Ipse est magni consilii angelus. Ignoras et erras? Jesum interroga. Ipse est via, veritas et vita. Peccator es? Jesum implora. Ipse enim populum suum saluum faciet a peccatis eorum : ad hoc venit in mundum; hic omnis ejus fructus : ut auferatur peccatum. Tentaris superbia, gula, libidine, torpore? Jesum invoca. Ipse est humilitas, sobrietas, castitas, amor et fervor; ipse infirmitates nostras tulit, et dolores nostros ipse portavit, et etiamnum fert et portat. Desideras pulchritudinem? Ipse speciosus est forma præ filiis hominum. Desideras opes? In ipso sunt omnes thesauri, imo in ipso plenitudo divinitatis inhabitat. Ambis honores? Gloria et divitiæ in domo ejus; ipse est rex glorie. Queris amicum? Tui amantissimus est, qui tui amore e cælo descendit, laboravit, sudavit, crucem et mortem subiit; ipse pro te nominatim in horlo oravit, et lacrymas sanguines profudit. Queris sapientiam? Ipse est Sapientia Patris æterna et increata. Optas consolationem et lætitiæ? Ipse est dulcedo cordium afflictorum, gaudium et jubilus angelorum. Optas justitiam et sanctitatem? Ipse est Sanctus sanctorum; ipse justitia sempiterna, justificans et sanctificans omnes credentes et sperantes in se. Optas beatam vitam? Ipse est vita æterna, ipse sanctorum felicitas et beatitudo. Ipsum ergo desideras, ipsum suspira. In ipso invenies omne bonum, extra ipsum omne malum, omnem miseriam. Hic ergo cum S. Francisco : « Jesus meus, amor meus et omnia. Jesus deus angelicum; in aure dulces canticum, in ore mel mirificum, in corde nectar cœlicum. » Et bone Jesu, rumpe cataractas tui amoris, ut flumina ejus, imo maria, defluant et depluant in nos, nosque inebrient, imo mergant et obruant.

Scriptus D. Blossius, abbas Lætiensis, vir magnæ pietatis ac theodidactos, multa pia opuscula, illis qui in spiritu proficere cupiunt, valde sapida et proficua; inter quæ aspirantiones ejus ardentes et crebræ per diem ad Jesum, Jesum desiderantibus crebro usurpandæ. E multis paucas hic subjiciam : « Transfige, amabilis Jesu, medullas anime mee suavissimo dilecto-

22

nis telo; perfoce cor meum ignea charitate, ut prorsus langueat anima mea tui desiderio, tota amore resolvatur, tota liquefiat, tota in te transeat.»

«Separa, Domine, mentem meam ab omnibus que sub celo sunt, ut ipsa tibi soli vivere intendat; tu solus illam ut proprius possessor inhabites. Descendat in me suavissimus odor tuus, veniat mihi divinae charitatis tuæ inenarrabilis fragrantia, quæ puras et sempiternas in me suscitet concupiscentias. Dirigam te, quia prior dixisti me.»

«O pelagus sancte dilectionis atque dulcedinis! Deus meus, veni et tribue te anime meæ. Da ut integro corde, pleno desiderio, flammantique affectu jugiter aspirem ad te, et suavissimè respiciam in te; te omni creaturæ præferam, propter te omni transitorie delectationis renuntiam, o vera et summa exsultatio mea!»

«O superfluens abyssus divinitatis! trahe et immerge me in te, totam affectionem cordis mei ita abripe et tibi applica, ut ipsa ad cætera omnia sit prorsus examinata. O dilecte mi, dilecte votorum meorum! concede ut te inveniam, inventumque teneam, et brachiis spiritualibus arctissime constringam. Te desidero, ad te anheleo, o beatitudo æternæ! Unam te mihi dones, et me tibi infime unies, atque mero divinae charitatis totum inebrias (1)!»

VERS. 9. 9. MEUM EST ARGENTUM. — Primo, q. d. Ne oblatidatis in fabrica templi vestram inopiam, ego spondeo me vobis opes ad illam affatum suppeditaturum; meum est enim omne aurum et argentum, ac proinde oulibet illud distribuo (2).

Secundo et magis connexo ad sequentia, q. d. Vos doletis de exilitate et vilitate fabricæ, quod

(1) «Et implebo domum istam gloria.» Magna erit secundi templi gloria, quod in ea conspiciatur rex ille piarum omnium, et in ipso templo miracula edet, ait ipse Grotius. Vido *Matth.* xxi, 12. Messiam appariturum in templo secundo credere Judæi omnes, qui ante exitum vivere. Ex eo tempore comminiscuntur interpretationes novæ, violentas, varias ad hæc loca clarissimæ. (Grotius.)

(2) Quodsi ad confirmandos edificantium animos Deus auri et argenti meminit, ait Savinius, illa ratio non videtur levis, quam indicat Hieronymus, Haymo et alii, qui raro ab Hieronymi sententia recedunt. Nam cum illo dederentur a templi molitione Judæos, et quod non satis esset facultatum ad sumptus tante molis, et frangerent hostes qui turbarent omnia, nec liberum ad edificandum, et securum otium relinquerent: utriusque impedimento Deus satis a se dicit provisum esse. Primum, quia idem, qui hortatur ad piæ illud opus, dominus est argenti et auri; quare deesse non poterit, illo auspicio ac duce, ad construendum et instruendum templum, aurum et argentum. Quod vero impedimentum timetur ab hoste vicino, non esse, cur cuiusquam antium metus ille conturbet, ipse enim eliciat, ut pax sit omnibus optata tam a Persarum regibus, quam ab illis, quos suis ante rationibus habuerunt infensos. Id enim valet quod mox subditur: «Et in loco isto dabo pacem.»

non possitis æquare magnificentiam Salomonis, qui abundavit auro et argento. Verum scitote me hæc non querere, nec illi indigere; meum enim est omne aurum totius mundi. Ex auro ergo magnificentiam fabricæ non æstimat, sed ex sanctitate et magnificentia sacerdotum et populi, qui templum hoc sunt frequentaturi. Ecce ergo mittam Christum sacerdotem magnum, qui templum hoc vestrum sua præsentia, doctrina et miraculis magis ornabit, et magnificentius reddet quam omne aurum quo sumum templum Salomon opplevit. Ita Hugo, Clarius, Vatablus, Burgensis, Emmanuel, Mariana et Galatinus loco supra citato. Est *apophora*, sive concessio rhetorica. Similis est *Psalm.* XLIX, 12: «Si esuriero, non dicam tibi: meus est enim orbis terræ, et plenitudo ejus;» et *Isaie* I, 11: «Quo mihi multitudinem victimarum vestrarum, dicit Dominus? plenus sum.»

Tertio, alii sic exponunt, q. d. Licet vos sitis pauperes, ego tamen, qui sum diuissimus, tantum vobis auri et argenti in templi fabricam dabo, ut major sit ejus gloria et opulentia, quam fuerit templi Salomonici. Ita Theodoretus, Remigius, Haymo, Lyranus et Ribera. Verum hoc non videtur verum, quia Salomonis fabrica fuit splendidissima; nec appositum, quia fabricam hæc præfert fabricæ Salomonis, non propter aurum, sed propter Christum, uti mox patebit.

Notat Anastasius Niceenus Quæst. IX in *Scriptis*, hæc Aggæi verbis: «Meum est argentum,» ab insipientibus additum fuisse: «Cui voluero dabo ipsum.» «Nam nullus, inquit, qui ex bellis, cædibus, furtis, perjuris, rapinis, munerumque corruptiis et injuriis opes collegit, potest dicere se per eum esse ditatum, sed per peccatum maligni.» Quocirca Laecianus in *Timonæ* satyricæ inducit Plutum, auri et argenti deum, cum a Jove, quasi a Deo optimo et æquissimo, ad quempiam mittitur, quasi claudum ægre et tardè progredi; cum vero a Dite, infernorum præside, aliquo amandatur, rectis pedibus, quasi explicatis alis illico advolare: «Nam et ipse, inquit, opum largitor est, ac magna donans, id quod ipso etiam nomine declarat.» Nimirum magis ditantur subinde qui diabolo servant, quam qui Deo, utpote qui per usuras, rapinas, fas et nefas aurum coaccervant, nulla conscientie habitata ratione; sed tamen nec hi ditantur sine Deo, saltem permittente, qui potest ad libitum iis luera et opes afferre, easque viris piis consignare, uti non raro facit. Nam

De male quæstis non gaudet tertius hæres.

Tropologicè, argentum sunt Dei lex et doctrina, item gratiæ et dona quibus Ecclesiam dilat et ornant. Ita S. Ambrosius lib. III, *epist.* 42, Albertus, Rupertus, ac S. Hieronymus, quem audi: «Ego, inquit, argentum, quo domus Dei ornatur, existimo eloquia Scripturæ, de quibus dicitur *Psal.* XI,

vers. 47: Eloquia Domini eloquia casta, argentum igne examinatum, probatum terre, purgatum septuplum.» Sic Apostolus, I *Corinth.* III, 12, docet sanctos edificare super fundamentum Christi aurum, argentum, lapides pretiosos; ut in auro sensus occultus sit, in argento sermo decens, in lapide pretioso opera Deo placentia. His metallis illustrior fit Ecclesia Salvatoris, quam quondam Synagoga fuerat.»

Rursus S. Augustinus *homil.* 30, inter 30, hinc validum telum torquet in avaros pro elemosyna. Si, inquit, Dei est argentum et aurum, ergo cum jubet ut ea aliis communiocet, de re sua jubet; et eum facis elemosynam, facis de re ejus qui jubet ut facias, non de re tua. Addit Deum liberalibus dare aurum ad exercitationem humanitatis, avaris ad supplicium cupiditatis. «Deus, inquit, vere et proprie suum dicit esse aurum et argentum, quod et largissima bonitate condidit, et justissimo administrat imperio, ut sine ipsis nutu ac dominatu nec mali, nisi ad avaritiæ supplicium; nec boni, nisi ad usum misericordie, possint habere aurum et argentum.» Facit ergo ut «copia ejus non extollat bonos, nec ledat inopia; ut malos autem, et cum offeratur excæcet, et cum auferatur excruciet.»

VERS. 10. 10. MAGNA ERIT GLORIA DOMUS ISTIUS NOVISSIMÆ PLUS QUAM PRIME. — «Magna,» id est major. Hebræi enim carent gradu comparativo, et ejus vice utuntur positivo cum prepositione *h* min, id est præ, plusquam, q. d. Major et gloriosus erit hoc templum posterius quod vos pauperes fabricatis, quam fuerit primum Salomonis, licet gloriosum auroque fulgidum; quia scilicet Christus, qui est gloria et splendor Patris, ac consequenter urbis et orbis, in hoc vestro templo offeretur Patri in festo Purificationis, docebit, sæpe versabitur, miracula patrabit, instituet novam legem gratiæ, et fundabit novam Ecclesiam, quæ recta dicit ad cælum. Christum enim hic vocari gloriam domus, id est templi secundi patet ex vers. 8, ubi ait: «Movebo omnes gentes; et veniet desideratus cunctis gentibus, et implebo domum istam gloria,» q. d. Desideratus cunctis gentibus, id est Messias rex, quem expectatis, qui commovebit et sibi subiget omnes gentes, sua præsentia et magnificentia domum istam gloria implebit.

Est hic duplex questio: prior cum Judæis, posterior cum Christianis.

Prior est: An ex hoc loco solide demonstrari possit Messiam jam venisse? Asserunt Christiani, negant Judæi. Probat Christiani hoc argumento: Aggæus ait Christum fore gloriam templi secundi, ideoque majorem fore gloriam templi secundi quam fuerit primum Salomonici: ergo Christus venit, et natus est stante templo secundo, adeoque in eo versatus est et docuit, itaque ei gloriam hanc tantam consignavit. Nam quoad aurum, opes et cætera, certum est gloriosius fuisse templum primum Salomonis secundo Zoroba-

belis: idque admittunt Judæi, imo asserunt ipsimet quinque res nobilissimas fuisse in templo primo, quibus caruit secundum: scilicet arcam testamenti, urim et tummim, ignem cælestem, prophetiam, et Deum sedentem in propitiario, indeque oracula reddentem. Judæi ut hoc telum effugiant, versant se in omnes partes, triantur; sed nodum non extricant. Primo, aliqui respondent hic agi, non de templo secundo Zorobabelis, sed de tertio quod edificabit Messias, quem ipsi expectant: illius enim gloriam majorem fore, quam fuerit templi Salomonici. Verum hoc repugnat Prophete, qui demonstrans templum secundum, ait: «Magna erit gloria domus istius,» quam scilicet tu, o Zorobabel, et Jesu nunc cum populo edificatis. Promonem enim istus non potest demonstrare templum Messie, quod nondum inchoabatur, imo per multa secula futurum non erat.

Recentior quidam Judæus, nomine Barbanella, ut hoc argumentum declinet, aliter dispungit, scilicet dispositi hypocolon post istius sensumque hinc dat: Magna erit gloria domus istius, quam vos, o Judæi, cum Zorobabele nunc edificatis, et, repete *et magna*, id est major erit gloria domus novissimæ, id est templi tertii et ultimi quod edificavit Messias, quam fuerit prima. Dicit enim Judæi tria sibi fuisse templa promissa, primum Salomonis, secundum Zorobabelis, tertium Messie magnificentissimum, quod expectant. Verum hoc violentum esse, et textum pervertere patet, primo, ex eo quod hic unica sit sententia continua, qua Propheta comparat et præfert secundam domum, id est templum Zorobabelis, primæ Salomonis: Barbanella autem facit duas sententias, duasque comparationes, unde iuxta eum deberet interseri conjunctio *et*, vel item, aut conjunctio *sed*; multaque alia addenda essent, nimirum hæc, *sed major*, vel *maxima* erit gloria domus novissimæ, quam fuerit prima.

Secundo, deberet esse accensus *sakaph*, id est *Secundo*, hypocolon, inter *et istius* et *et novissimæ*; hic autem accensus non est in Hebræo: ergo est una continua sententia, non duas.

Tertio, quia Septuaginta, Chaldaeus, Syrus et Tertio, alii passim vertunt ut Noster, per unicum sententiam, non duas. Ita et veteres Rabbinii apud Galatinum, lib. IV, cap. IX, quin et Salomon, R. David alique recentiores.

Quarto, idipsum clarum est ex toto capitis contextu et deorsum. Nam hæc verbis Deus consolatur Judæos pusillanimes, ex quorum sententia dicit vers. 4: «Quis in vobis est derelictus, qui vidit domum istam in gloria sua prima? et quid vos videtis hæc nunc? nunquid non ita est, quasi non sit in oculis vestris?» Hos consolator et animat ad persequendum in fabrica templi, edicens hanc pusillanimifatem, promittensque majorem fore gloriam domus istius posterioris quam fuerit primæ. Unde statim subdit: «Et nunc con-

Explicatio
Judæi
novi.

Refellitur
pri-
mo.

Quarto.

fortare, Zorobabel, etc.; adhuc unum modicum, etc., et veniet Desideratus cunctis gentibus (puta Messias, qui in templo hoc versans, docens et miracula faciens, majorem dabit templo huic secundo gloriam, quam Salomon omni sua pompa dederit primo), et implebo domum istam gloria. Magna (id est major) erit gloria domus istius novissima plus quam prima. » Que ultima verba plane ad verbum in Hebræo respondent pusillanimitati, et verbis querulis Judæorum vers. 4: « Quis in vobis, etc., vidit domum istam in gloria sua prima? » Hebraice est ארן הבית הזה נבנו הארצון et habbait hatze bibedo harison. Ille enim isdem per eadem respondet dicens, et opponens promittensque contrarium, scilicet, גדל ימיהו כבד הבית הזה הארצון מן הארצון גדול ימי הכבוד הבבית hatze haacharon min harison, id est major erit gloria domus istius novissima quam prima. Ubi plane duas tantum ponit domos, id est templa, scilicet priorem Salomonis et posteriorem Zorobabelis, unamque cum altera confers, imo preferens, dicit quod posterior priorem in gloria superabit. Impertinens ergo hic est mentio et sermo de tertia domo, id est templo Messie, que prorua alia erat futura, eaque post multa sæcula, quam nec Zorobabel, nec quis presentium tunc Judæorum erat visurus, ut de ea gauderet, itaque presentem merorem dispellere posset. Confirmatur, quia opponit haacharon voci harison, id est domum posteriorem domui priori, tam hic quam vers. 4; ergo duas tantum agnoscit hic domus, non tres.

Dicos: Cur ergo apponit articulum *he* demonstrativum, dicens haacharon? q. d. illa domus, scilicet tertia Messie. Nam si de eadem domo Zorobabelis ageret, sufficisset articulus prepositus voci *bait* et pronomini *ze*; ait enim הכרת הבית הזה, ecce duo articuli; cur tertium apponit, dicens האחרון האחרון? Respondet: Id facit, primo, ut designet domum hanc posteriorem fore illustrissimam per Messiam, ut omnes illam digito demonstrent et ore celebrent, dicentes: Hæc est illa, illa, inquam, ut secunda et ultima, ita eximia, magnifica, divina, domus Messie nostri.

Secundo, id facit ut haacharon opponat harison, id est priorem posteriori. Cum enim prior domus habeat articulum *he*, deest ut et posterior, que illustris est futura, eundem habeat. Adde, *he* determinat domus, et significat domum hanc non tantum esse secundam, sed et fore novissimam, sive ultimam, q. d. Hæc domus que erit novissima. Sic Itali dicunt, Alessandro il Magno, Ptolemeo il Ultimo, ut per articulum *il* designent se de Alexandro, non quovis, sed Magno; de Ptolemeo, non primo, sed ultimo loqui. Sic et Franci dicunt: Alexandre-le-Grand, Ptolemeo-le-Dernier. Sic et Græci: Οὐρανός τῆς ἑξοχῆς, τῆς Θεοῦ ἡ πρώτη: Hic est virtus Dei que vocatur magna, Actor. VII. 40. Sic et Flandri, Germani alitque plures.

Denique Hebræi solent multiplicare articulos per pleonasmum, uti hic ad habbait addunt hatze, q. d. Hujus, hujus.

Tertio, respondeo ἄ habriscon proprie non referre habbait, id est domum, sed kebod, id est gloriam. Unde Septuaginta diserle vertunt: Δομοῦ ἡμεῖς τῆρα ἰδόμεθα τὸν ἑαυτοῦ τῆρα ἰδόμεθα τὸν ἑαυτοῦ τῆρα ἰδόμεθα, id est magna erit gloria domus istius novissima quam prima. Loquitur enim de templo Salomonis et Zorobabelis, quasi de una et eadem Dei domo: quia una alteri successit, eademque loco inaedificata est; ac ei dicit quod gloria posterior, puta domus Zorobabelis, sit futura major gloria priori, puta domus Salomonis. Et hoc ad punctum respondet querulis Judæorum verbis hebraicis vers. 4: « Quis est qui vidit, etc., domum istam in gloria sua prima? » q. d. Quis vidit gloriam priorem prioris templi Salomonici? nonne dolet et gemit quod hæc posterior gloria domus posterioris longe illi sit impar? At sumat animos: ego enim promitto me facturum ut gloria posterior priorem superet. Itaque articulus *he* hic iteratur, quia proprie non respicit bait, id est domum, sed kebod, id est gloriam, que major futura erit posterior quam prior, id est in posteriori templo Zorobabelis, quam fuerat in priori Salomonis, ideoque articulo *he* addito, cum quasi illustrem et inauditam demonstrat. Figmentum ergo Judæorum est plane contrarium contextui, quod distinguit hic Propheta tria templa, eaque invicem opponat, cum clarem sit non nisi posterioris opponi et preponi priori. Unde Noster non tam verbum verbo, quam sensum sensu fideliter reddens, clare vertit: « Magna erit gloria domus istius novissimæ plus quam primæ; » Hebræi enim gloriam vocant gloriosam fabricam templi, hoc est ipsum gloriosum templum. Templum autem posterius, sive novissimum, Zorobabelis gloriosius fuit primo Salomonis. Unde Isidorus Pelusiota lib. IV. epist. 17, legit: « Et erit gloria domus hujus ultimæ supra primam; » et ex ἄ ultima revincit Judæos, expectantes aliud, et post rursus a Messia templum. Si enim fuit ultima, ergo post illam jam a Tito dirutum, non est expectanda alia.

Denique gloriam hanc majorem explicat Propheta dicens: « Adhuc unum modicum est, et ego commovebo caelum et terram, et veniet Desideratus cunctis gentibus, » id est Messias, uti explicant non tantum catholici, sed et veteres rabbini apud Galatinum, lib. IV, cap. ix. Inter quos R. Akiba sic explicat, q. d. Adhuc usque ad Messia revelationem modicum tempus restat. Ergo jam pridem venit Messias. Nam ab hæc Aggei propheta usque nunc, clapsa sunt duo millia annorum et amplius, quod sane non modicum, sed nimis longum est tempus. Adde Judæis in Scriptura non nisi duo promitti templa, nunc Salomonis, alterum Zorobabelis: quo per Titum et Romanos destructo, erit in templo abo-

minatio desolationis: et usque ad consummationem et finem perseverabit desolatio, » ait Daniel cap. ix, 27. Frustra ergo Judæi expectant tertium templum sub Messia, præsertim cum ipsi sæpius, puta sub Adriano imperatore, Constantino et Juliano Apostata, eo concedente, imo urgente, conati fuerint reedificare; sed incassum et eventu infelici. Nam ignis partim caelo demissus, partim e fundamentis erumpens, fabricantes cum fabrica consumpsit, uti narrat S. Chrysostomus orat. 3 Contra Julianos; Baronius, Eusebius lib. X Histor. cap. xxxvii et sequent.; Socrates lib. III, cap. xvii; Theodoretus lib. III Histor. cap. xvii; Sozomenus lib. V, cap. xxi, et alii. Necessè est ergo Christum venisse durante secundo templo, in eoque versatum esse, uti versatulum docent Evangelistæ, ac proinde frustra, quasi adhuc venturum, expectari a Judæis. Explosa itaque violenta et contorta hæc expositione, non fictione,

Secundo, R. Salomon concedit hic agi de secundo templo, sed respondet majorem illius gloriam fuisse quam primi, non quod in eo versatus sit Christus, sed quod plures annos duravit quam primum. Primum enim, inquit, duravit annos 410, secundum vero 420: « Spectatum admissi risum tenentis, amici. » Egregiam sane laudem et gloriam secundi templi, Prophetæ eothurno dignam, quod in tot sæculis steterit decem annos amplius secundum templum quam primum. Plurculos illi dat Josephus. Nam lib. X Antiq. x, primum templum stedis ait annos 470, secundo vero annos 639 assignat lib. VII Belli, cap. x. Sed error est in numeris, nam juxta veterem chronologiam, primum templum duravit annos 423; secundum vero stetit ab initio regni Darii Hystaspis, usque ad Titum et Vespasianum, quillud everterunt annis 588. Vide tabulam chronologicam quam præfixi Genesi. Duravit ergo secundum amplius quam primum annis 162. Verum hæc annis sæpius fuit pollutum et profanatum: primo, ab Antiocho Epiphane, I Machab. 1; secundo, a Pompeio, teste Josepho lib. XIV Antiq. viii; tertio, a Cassio, teste eodem Josepho cap. xiii, et tandem a Tito et Romanis plane cum urbe et gente excisum. Quocirca vere de eo dictum est I Machab. 1, 41: « Sanctificatio ejus desolata est sicut solitudo; » et vers. 42: « Secundum gloriam ejus multiplicata est ignominia ejus. » Hi ergo anni templo non fuerunt ad gloriam, ut ait Aggeus, sed ad ignominiam. In hæc gloriantur Judæi: sicuti multo verius gloriantur, et hæreticis exprobrant Pilznenses Bohemi orthodoxi, furum patibulum apud eos diutius stitisse, et antiquius esse Ecclesia et fide Hussitica et Lutherana. Secundo, Aggeus non meminit durationis, vel temporis, nec in eo præfert secundum templum primo; sed in eo, quod ad illud veniet Desideratus cunctis gentibus, puta Messias, qui templum implebit sua majestate et gloria. Tertio,

quero quando in secundo templo illa commotio est facta, de qua ait Aggeus vers. 7: « Adhuc unum modicum est, et ego commovebo caelum et terram, et mare et aridum, » nisi in Christo? Hinc liquet quam frivolum sit R. Salomonis commentum.

Tertio, R. David aliud effugium querit. Dicit enim majorem gloriam fuisse secundi templi quam primi, eo quod multe gentes confluerint ad secundum templum, in eoque sua dona obtulerint Deo: sed pariter multe, imo plures, confluerunt ad primum. Salomon enim ejus fabricator fuit potentissimus et nominatissimus inter gentes, omnesque populos vicinos vel habuit subjectos, vel fœderatos. Illi ergo venientes ad Salomonem, veniebant pariter ad templum, adeo ut et regina Saba hæc fama et gloria excitata, eodem venerit: quin et classes Salomonis navigantes in Ophir, inde Indos advehebant in Jerusalem. Secundo, Gentes magis profanarunt et conspurerunt templum secundum, quam honorarunt, uti de Antiocho, ejusque posteris, Pompeio, Cassio et Tito jam ostendi. Tertio, que commotio facta est in caelo, terra, mari et arida, nisi tempore Christi, et propter Christum? Porro fabella est Judaica, quam recenset Theodoretus, gentes vicinas mutuis bellis et cedibus se confecisse, earumque spolia et opes Deum dedisse Judæis ædificantibus templum, hancque esse majorem secundi templi gloriam. Hujus enim historiam nec Josephus, nec quis alius meminit. Plura vide apud Galatinum lib. IV, cap. ix et x, Adrianum Finum lib. V Flagelli Judæorum, cap. ii, et Paulum Burgensem hæc addit one tertia, et Lyranum.

Posterior questio est cum christianis nonnullis, qui concedunt quidem præcipuum gloriam secundi templi fuisse Christum: addunt tamen illud idem quoad fabricam, licet villus fuerit Salomonico, quatenus restauratum fuit a Zorobabele; tamen quatenus idem redintegratum fuit ab Herode, angustius fuisse Salomonico, ideoque dicere hoc Deum: « Neum est argentum, meum est aurum, » quo scilicet vos templumque ditabo magis quam ditavi Salomonem. Pro quo nota: Herodes Ascalonita, qui fuit infanticida et persecutus est Christum, cum ex Judæorum prophetis, præsertim ex illa Jacobi Genes. cap. xlix, 10: « Non auferetur sceptrum de Juda, et dux de femore ejus, donec veniat qui mittendus est, et ipse erit expectatio gentium, » intelligeret adesse tempus Messie regis Judæorum (videbat enim defecisse sceptrum de Juda, et in se alienigenam, puta Idumæum, esse translatum); credere et sperare cepit se fore Messiam, ex adulatione quorundam Phariseorum. Quocirca ut a populo talis haberetur, diruto templo Zorobabelis, eodem loco aliud magnificentissimum extraxit compitque anno 18 regni sui, et per 8 annos illud ædificavit, quo toto tempore, ait Josephus lib. XV Antiq. xiv, nunquam inferdum pluit. Porro hoc

Et tertium R. Davidis.

Posterior questio, an templum Hebræis factum sit magis alienigenis quam Salomonis?

Asserit
Ribera
probat
primo,
Secundo.

Tertio.

Quarto.

Quinto.

Negant
alii pas-
sim

ejus templum fuisse magnificentius Salomonico, Ribera probare contendit. *Primo*, ex eo quod Salomonis templum habuerit in longitudine 70 cubitos, Herodis vero centum. *Secundo*, quia Herodes lapides candidos firmissimos, longos 23 cubitos, et latos 12, fabricæ suæ adhibuit, eosque solide et affabre ferro compaginavit. *Tertio*, quia templum crustis aureis gravissimis obtegit, quibus exterius circumquaque tectum, ad primos solis ortus igneo splendore radiebat, ut, cum illud intuerentur spectantium oculi, quasi solis radiis repercussu averterentur. *Quarto*, quia vallem profundissimam vicinam monti templi cosequavit, in eaque fecit templi atrium: unde illum ingentibus columnis 162, æque ac porticibus exornavit. *Quinto*, quia ad atrium primum sacerdotum, et secundum laicorum qui mundi erant, adiecit tertium, in quo degerent immundi et gentiles. Hæc omnia habet Josephus loco citato, et Iosippus filius Gorionis lib. V, cap. xxvi. Addit Ribera hæc non debere mira videri, quia licet Salomon esset diuissimus et gloriosissimus, tamen Herodes quoque potentissimus per Romanorum et Augusti amicitiam evaserat. Unde ad hanc fabricam maximas opes collegit et exhausti. Insuper saxa aliaque opportuna ad fabricam, ex diruto Salomonico et Zorobabelis templo usurpavit: vasa etiam aurea et argentea Salomonis, que abstulerat Nabuchodonosor, templo restituit Cyrus, I. *Esdræ* cap. 1 et 6; ac licet ea rapuerit Antiochus Epiphaneus, I. *Machab.* 1, 23, tamen ea restituerunt Machabæi, I. *Machab.* 14, 49, idque ex auro, teste Josepho lib. XII *Antiq.* cap. xi. Idem cum Ribera sentire videntur S. Hieronymus et S. Chrysostomus, Demonstrat. *Quod Christus sit Deus*, tom. V, decepti auctoritate et verbis Josephi, cuius fides hic, ut et alibi, vacillat.

Verum hæc sententia in duobus errat. *Primo*, quod certo asserit Herodem plane diruisse templum Zorobabelis. Hoc enim valde dubium est, et a multis falsum censetur: sic enim prorsus aliud erexisset templum, novum, inquam, tam distinctum a templo Salomonico; esto in eodem situ omnia tria fuerint extructa, et sic falsum esset quod ait hic Propheta, scilicet gloriam templi Zorobabelis fore Christum, cum in eo versatus non sit Christus, sed in novo templo quod Herodes extruxit. Herodes ergo tantum ampliavit templum Zorobabelis, illudque suo inclusit, ac antiquis fundamentis reliquis e templo Salomonico solutis nova imposuit, super quæ templum erexit longitudine centum cubitorum, latitudine centum, altitudine centum viginti, » ait Josephus lib. XV *Antiq.* xiv, cum Zorobabelis templum tantum sexaginta cubitos haberet in latitudine, et totidem in altitudine. Ergo Josephus tantum asserit Herodem solvisse fundamenta templi Salomonici, non vero asserit eum diruisse templum Zorobabelis. Hæc enim fundamenta Salo-

monis conservabant Judei, tum in veteris templi memoriam, tum sperantes super illis quandoque templum restaurandum fore, quod ad primam Salomonici magnificentiam accederet. Unde non permisit Herodem ea solvere, donec prius materiam omnem pro nova fabrica necessariam apparatusset. Idem clare docet Hagesippus, lib. I *De Excidio Hierosol.*, et ex eo Genubrardus, lib. II *Chronolog.* Mansit ergo templum Zorobabelis, licet ampliatum et ornatum ab Herode, usque ad Titum, in eoque versatus est Christus, qui ei gloriam omnem conciliavit. Alioqui enim falsum esset oraculum Aggæi: « Magna erit gloria domus istius, » quam scilicet tu, o Zorobabel, cum tuis ædificas, non alterius quam ædificabit Herodes. Adde aliquos de fide Josephi hic dubitare; imo Baronius, anno Christi 31, ait eum sibi contradicere, dum lib. XV *Antiq.* cap. xiv, insinuat integrum templum Zorobabelis ab Herode fuisse demolitum, cum tamen idem, lib. XX *Antiq.* vii, asserat porticum Salomonis intactam permansisse. Unde et Rabbinii duo tantum templa agnoscunt, Salomonis scilicet et Zorobabelis; Herodianum non meminerunt. Et Sanchez in cap. I *Zachar.* ait errare Josephum, dum innuit ab Herode dirutum esse templum Zorobabelis; et hoc loco idem multis demonstrat. Certe sepe vacillat fides Josephi, ut docet Baronius tom. I in *Apparatu*. Hagesippus quoque, verus et gravis auctor, lib. I, cap. xv, docet Herodem non tam novum condidisse templum quam velus ornasse.

Posterior error est quod dicant templum Herodis quoad fabricam angustius fuisse Salomonico, cuius opes et gloriam adeo celebrat Scriptura et tota antiquitas, illudque habuit pro orbis miraculo. Eoquid fuit Herodes ad Salomonem? inquit Rupertus. Sane Judei qui hoc loco tantopere stringuntur, veritate tamen clara coacti confitentur templum secundum longe impar fuisse primo in structura, pretio et gloria. Rursum Josephus lib. XV *Antiq.* cap. xiv, docet domum regiam, quam Herodes sibi ædificavit, magnificentiore fuisse templo ab eodem ædificato. Quis autem dicere audeat Herodis regiam templo Salomonis fuisse magnificentiore, cum ei me templum quidem ab Herode constructum nullo modo conferri, nedum preferri possit? Inquit Vitalpando parte I *Apparat.*, lib. II, cap. v, denique clarus est textus Scripturæ I *Paral.* xxii, 14, ubi David recenset opes quas collegit pro fabrica templi, et Salomoni relinquit: « Preparavi, ait, impensas domus Domini, auri talenta centum millia, et argenti mille millia talentorum, » etc. Jam centum millia talentorum auri, faciunt mille et ducentos miliones aureorum Francicorum: tantundem faciunt mille millia talentorum argenti. Talentum enim auri hebræum continebat tria millia siclorum, id est semenciarum auri, que efficiunt duodecim millia coronatorum Francicorum. Talentum vero argenti continebat tria

Salomonis templum angustius fuisse Herodis

millia siclorum argenti, que efficiunt tria millia florenorum Brabanticorum, quorum duos cum dimidio continet scutum, seu aureus Romanus, ut ostendi tract. *De Mensuris*, in fine Pentateuchii. Universum ergo reliquit David Salomoni pro fabrica templi, bis mille et quadringentos miliones aureorum, quantum auri vix est in tota Europa. Unde tot miliones habere potuisset Herodes? Porro hoc aurum pene totum desperiit, vel incendio, vel rapina Chaldeorum. Rursum Salomon in fabrica templi habuit septuaginta millia eorum qui onera portabant, et octoginta millia latomorum, absque præpositis numero trium millium et trecentorum: « Præcepitque ut tollerent lapides grandes, lapides preliosus in fundamentum templi, » ut dicitur III *Reg.* v, 17. Quid ad hæc Herodes? qui tantum decem millia artificum ad fabricam adhibuit, et mille duntaxat planstra ad lapides convehendos, teste Josepho loco citato. Insuper Herodes, peracta fabrica templi, rogatus a populo ut porticum Orientalem Salomonis pariter instauraret, abnuvit, quod illa porticus tempore longo et pecuniis plurimis indigeret, ait Josephus lib. XX *Antiq.* cap. viii. Quomodo ergo templum Salomonis æquavit, qui unam ejus porticum instaurare non potuit? Sed esto daremus templum Herodianum fabricam magnificentia superasse Salomonico, quod tamen est incredibile, illud certe hic impertinens est. Aggæus enim gloriam templi secundi non assignat aliam quam Christum, dicens: « Et veniet Desideratus cunctis gentibus, et implebo domum istam gloria. » Omnis enim gloria auri et argenti, id est terre albae et rubrae, præ Christo Deo et Domino universorum, exilis est, imo nulla.

Dico ergo gloriam secundi templi de qua hic prophetat Aggæus, esse Messiam sive Christum. Quanta enim gloria templi, quod in eo Christus Dei Filius puer Deo sit oblatas, quod ibi in medio doctorum sederit, quod in ejus pinnaculo a diabolo sit tentatus, quod in eo doerit et enarraverit abscondita a constitutione mundi. Sicut enim gloria templi Salomonici fuit, quod in eo Dei majestas apparuerit velans se nube: ita major gloria templi secundi fuit, quod in illo eadem majestas non tantum velata, sed reipsa unita carni et corporata, visibilem et conspicuam se exhibuerit. Hoc est quod jubilans canit Malachias cap. iii, 1: « Et statim veniet ad templum suum Dominator, quem vos queritis, et Angelus testamenti, quem vos vultis. » Insuper eximia gloria templi secundi fuit, quod in eo per Christum non tantum peracta sint mysteria Verbi incarnati, nostræque redemptionis et salutis, sed etiam primi fideles et Apostoli adunati sint, jactæque prima Ecclesie christianæ fundamenta, juxta illud *Isaia*, cap. ii, 3: « De Sion exibit lex, » Christus ergo suam Ecclesiam inchoavit in templo hoc Sionis, a Zorobabele fabricato. Ita Rupertus, Hugo, Burgensis, Clarius, Vatablus et alii.

Quocirca allegorice, Cyrillus Alexandrinus, quem Allego-citat noster Turrianus lib. II *Pro Epist. Pontif.* cap. xx, censet Aggæum hic loqui de templis Ecclesie christianæ, que superant templum Salomonis, tum numero, quia plurima per totum orbem; tum gloria, præsertim quia in iisdem habemus eandem Dei majestatem velatam in Eucharistia, juxta illud *Malach.* i, 11: « In omni loco sacrificatur, et offertur nomini meo oblatio munda, » hebraice מִכְרֵי מִנְחָה *mincha*, id est sacrificium farreum, sive panis, qui est materia Eucharistia.

Anagogice, major est gloria novi templi quam veteris, hoc est, major est gloria Ecclesie quam Synagoge, Evangelii quam legis, Apostolorum quam Prophetarum, ut docet Apostolus I *Corinth.* iii. Idque maxime patet in celo, ubi ex vivis et electis Ecclesie lapidibus templum mysticum, sanctum et gloriosum Deo constructur. Ita S. Hieronymus, Albertus, Remigius, Hugo hic, et S. Augustinus lib. XVIII *Civitat.* xxv, et S. Ambrosius lib. V, *epist.* 12, qui videntur censere hunc sensum esse literalem; sed revera est mysticus. Denique major est gloria domus secundæ quam primæ, id est Ecclesie triumphantis quam militantis, imo illi propria est gloria et corona, sicut huic propria est lucra et victoria.

Symbolice, domus prima est status hominis Symbo-creati: *secunda* est status ejusdem post lapsum lio. reparati et restaurati: illa est creatio, hæc redemptionis: illa Adæ, hæc Christi: illa innocentia, hæc patientia: illa paradisi, hæc peregrinationis et exsili. Docet enim Apostolus *Rom.* v, 15 et seq., majorem gloriam, id est gratiam, datam esse homini lapsæ pro Christum, quam fuerit data Adæ in paradiso.

Tropologice, major est virtus penitentia post Tropolo-lapsam, quam innocentia ante lapsam: major est Paulus, quam Saulus: major est Magdalena lapsa et penitens, quam virgo et innocens: major Petrus negans Christum et plorans, quam cum confitens, et de constantia sua presumens. « Perumque, ait S. Gregorius lib. III *Pastor.* admon. 29, Deo gratior fit amore ardens vita post culpam, quam securitate torpens innocentia. »

DABO PACEM. — Ribera accipit de pace et copla rerum, quam habuit Herodes ad instaurandum templum Zorobabelis. Verum hic agit de templo Zorobabelis, non Herodis. Animal enim Aggæus Zorobabelem et populum, ne metuant Darium, Samaritas et alios hostes: Deum enim effecturum ut favent fabricæ, aut certe eam non impediatur. Idipsum enim præstitisse Deum patet I *Esdræ*, vi, 14, ubi recensitis litteris Darii jubentibus instaurari templum, subdit Esdras: « Seniores autem Judæorum edificabant, et prosperabantur juxta prophetiam Aggæi prophete, » utique non aliam, quam hanc: « Dabo pacem, » id est prosperitatem. Sensus ergo est, ut ait